

SOCIALISTIČNÁ ALTERNATIVA

MICHAEL A. LEBOWITZ je svetovno priznani analitik družbenih dogajanj, zaslužni profesor Univerze Simona Fraserja v Vancouveru v Kanadi ter vodja programa Transformativne prakse in človekov razvoj, ki deluje v okviru venezuelskega mednarodnega inštituta Centro Internacional Miranda. V svojih knjigah (*Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class*, 1992 in 2003, *Build It Now: Socialism for the 21st Century*, 2006, *Following Marx: Method, Critique and Crisis*, 2009, *The Contradictions of Real Socialism: The Conductor and the Conducted*, 2012) se večinoma ukvarja s politično ekonomijo in socialistično alternativo. Za svoje temeljno delo *Beyond Capital* je leta 2004 prejel nagrado Isaaca Deutscherja; prevod te obsežne študije je v programu založbe za naslednji leti.

MICHAEL A. LEBOWITZ

SOCIALISTIČNA
ALTERNATIVA

RESNIČNI ČLOVEKOV RAZVOJ

SOPHIA

Ljubljana 2014

Michael A. Lebowitz
Socialistična alternativa
Resnični človekov razvoj

Izvirnik: *The Socialist Alternative: Real Human Development* (New York: Monthly Review Press, 2010).

© 2010 Monthly Review Press.

Vse pravice pridržane.

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za knjigo Republike Slovenije.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

330.342.151
316.323.72

LEBOWITZ, Michael A.

Socialistična alternativa: resnični človekov razvoj/Michael A. Lebowitz;
[prevod in spremna beseda Primož Krašovec]. – Ljubljana: Sophia, 2014. –
(Zbirka Naprej!, ISSN 2385-880X)

Prevod dela: The socialist alternative

ISBN 978-961-6768-81-8

276714752

*Tistim, ki se morajo boriti za družbo, v kateri se bogastvo
ne kaže kot »ogromna zbirka blag« in v kateri se
»virov vsega bogastva«, človeških bitij in narave, ne uničuje.*

VSEBINA

Predgovor ix

Uvod: Ponovno izumljanje socializma i

PRVI DEL: SOCIALISTIČNI TRIKOTNIK

- i Bogastvo ljudi 19
- 2 Produkcija ljudi 35
- 3 Solidarna družba 55

DRUGI DEL: GRAJENJE SOCIALISTIČNEGA TRIKOTNIKA

- 4 Bit in postajanje organskega sistema 77
- 5 Koncept socialističnega prehoda 97
- 6 Pot v socializem 119
- 7 Razvijanje socialističnega načina regulacije 143

Literatura 161

*Spremna beseda: Primož Krašovec, Razpoke
v socialističnem trikotniku* 165

Stvarno in imensko kazalo 189

PREDGOVOR

Pošast hodi po svetu – pošast barbarstva. Ta možnost je bila v kapitalizmu seveda vedno vsaj latentno prisotna, saj kapitalu ni pomembno nič razen profitov; a zdaj je težnja po kvantitativnem širjenju, ki je kapitalizmu inherentna, sprožila ekološko krizo. Ko omejitve Zemlje postajajo očitne, se neizogibno pojavi vprašanje, kdo je upravičen do nadzora nad čedalje bolj omejenimi naravnimi viri. Kdo bo posedoval nafto, kovine, hrano, vodo? Trenutno bogate kapitalistične države, tiste, ki so se lahko razvile zato, ker se druge niso? Osiromašeni delavci vsega sveta? Če bomo nadaljevali po kapitalistični poti, smo lahko prepričani, da bo odločila sila – imperializem in barbarstvo.

Namen te knjige je očrtati alternativno pot. Pot, ki se ne osredotoča na kvantitativno rast, temveč na polni razvoj človeških potencialov, pot, ki ni barbarska, temveč socialistična. Moje izhodišče je, da nujno potrebujemo vizijo takšne alternative. Če ne vemo, kam gremo, nas nobena pot ne bo peljala tja.

V *Socialistični alternativni* razvijam vrsto konceptov, ki lahko razjasnijo in razvijejo to vizijo: socializem kot proces in ne stanje; človekov razvoj kot jedro socializma; ključno povezavo med človekovim razvojem in prakso (kar implicira nujnost delavskega in

skupnostnega upravljanja); razumevanje produkcijskih sredstev kot družbene dediščine, ki ne pripada nobeni ekskluzivni skupini, temveč vsemu človeštvu; širitev skupnega v grajenju solidarne družbe; socialistična pogojenost; socialistično računovodstvo; in socialistični način regulacije.

Od kod prihajajo te ideje? Njihov poglavitni vir je gotovo Marx. Večina te knjige nadaljuje in širi razpravo o »politični ekonomiji delavskega razreda«, ki sem jo začrtal v *Onkraj Kapitala: Marxova politična ekonomija delavskega razreda*.¹ Marxovi *Očrti*² so še posebej pomembni zaradi uvidov v srž socializma – tako zaradi koncepta organskega sistema in razlike med postajanjem in bitjo takšnega sistema kakor tudi zaradi obravnave razmerja med sebičnim interesom in skupnostnim, kar predstavlja pomembno vez med Marxovimi zgodnjimi in zreli razmišljanji na to temo.

Drugi vir idej za to knjigo je bilo dolgoletno poučevanje primerjalnih ekonomskih sistemov. Nekaj refleksij o izkušnji socializmov 20. stoletja sem zapisal v članku »Socialistična ovira: opozorilo«, ki je izšel leta 1991.³ Tam sem prvič uporabil koncept socialističnega načina regulacije (čeprav ga do leta 1992 še nisem imenoval tako). Prvotna zasnova knjige je vsebovala poglavje o »realnem socializmu« Sovjetske zveze in Vzhodne Evrope ter poglavje o jugoslovanskem modelu; a ko sem začel pisati o vprašanju realnega socializma, sem namesto dveh napisal pet poglavij in obseg še kar narašča! Zaradi tega sem se odločil, da analizo teh in drugih izkušenj

1 Michael Lebowitz, *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class* (New York: Palgrave Macmillan, 2003).

2 Karl Marx, *Kritika politične ekonomije* 1857/58, v METI 1/8 (Ljubljana, Delavska enotnost, 1985).

3 Michael Lebowitz, »The Socialist Fetter: A Cautionary Tale«, *Socialist Register* 27, 1 (1991).

opravim v ločenem projektu Študij razvoja socializma.⁴ Ne glede na to bo bralcem in bralkam jasno, da je koncept socializma, ki ga razvijam tu, alternativa tako realnemu socializmu sovjetskega modela kot jugoslovanskemu sistemu tržnega samoupravljanja.

Bil sem presenečen, ko sem odkril, kolikšen del pričujejo knjige je produkt mojih osebnih izkušenj in dejavnosti. Gotovo je v njej odmev moje udeležbe v skupini Študenti za demokratično družbo, katere slogan je bil, naj odločitve sprejemajo tisti, ki jih te odločitve zadevajo. Tudi z delovanjem v Novi demokratski stranki Kanade (NDS) sem izkusil meje socialne demokracije, zato predlagam nove strategije za boje znotraj kapitalizma. Pod velikim vplivom Inštituta za delavski nadzor iz Velike Britanije sem za NDS Britanske Kolumbije (kjer sem v zgodnjih sedemdesetih delal kot svetovalec za politiko in ekonomsko politiko) razvil politiko, ki državi in delavcem omogoča vpogled v poslovanje korporacij, ter politiko nacionalizacije podjetij, ki niso hotela sprejeti teh novih osnovnih pravil »dobrega korporacijskega državljanstva« – kar je nedvomno predhodnik koncepta »socialistične pogojenosti«, ki ga razvijam v tej knjigi. Podobno se nekatere teme, s katerimi se ukvarjam tu, vračajo k mojemu delu na brezplačnem javnem prometu in lokalni samoupravi za lokalne volitve v Vancouvru leta 1972 ter k moji vključenosti v politiko lokalnih skupnosti.

Vendar, kot bomo videli, je bila za to knjigo odločilna moja izkušnja v Venezueli. Tu ne gre zgolj za to, da sem bil prisoten in sem se lahko učil od vznemirljivih dogajanj, ki so postavila socializem 21. stoletja na dnevni red svetovnih političnih razprav, temveč predvsem za različne možnosti sodelovanja, začeni z

4 [Kasneje je iz tega nastala knjiga *The Contradictions of Real Socialism: The Conductor and the Conducted* (New York: Monthly Review Press, 2012).]

letom 2004, ko sem postal svetovalec takratnega ministrstva za družbeno ekonomijo. Nekatera izmed svojih predavanj v Venezueli in nekaj refleksij tamkajšnjih procesov sem vključil v knjigo *Zgradimo ga zdaj: socializem 21. stoletja*.⁵

Čeprav je Venezuela zaradi svoje rentniške ekonomije in kulture v mnogo pogledih posebna, pa številne težave, ki so se pojavile v procesu grajenja socializma, niso. Da bi se pripravili na boj povsod, moramo preseči posebnosti tega primera. Glede na to *Socialistična alternativa* črpa iz venezuelskega eksperimenta, da bi razvila *splošno* vizijo socializma in konkretna navodila za boj.

Čeprav nekatere izmed specifičnih idej, ki jih razvijam tu (denimo elementi »osnovnega socialističnega trikotnika«), izhajajo iz pisanja in dela za Centro Internacional Miranda v Caracasu, to ni knjiga o bolivarskem procesu v Venezueli. Ta proces je vsekakor razkril pošast socializma 21. stoletja, toda ali je ta posebna pošast dejansko *resnična*? S tem vprašanjem se bom ukvarjal v študijah razvoja socializma.

Te knjige ne bi mogel napisati brez spodbude in tovarštva Marte Harnecker. Njen optimizem, inteligenca in privrženost grajenju socializma so vir stalnega navdiha; in njeno delo na participaciji, skupnostnih svetih in komunah v Venezueli je ključni prispevek h grajenju socializma povsod, tako kot tudi njeno delo na konceptu političnega instrumenta v *Ponovnem grajenju leve*.⁶

Ali moram poudariti, da danes socializem ni neizogiben? Kot sem poudaril v *Zgradimo ga zdaj*, se je naslov knjige zgledoval po (upam, da ne pozabljenem) sloganu južnoafriške Komunistične partije – »Socializem je prihodnost, zgradimo ga zdaj!« –, ki je

5 Michael Lebowitz, *Build it Now: Socialism for the 21st Century* (New York: Monthly Review Press, 2006).

6 Marta Harnecker, *Rebuilding the Left* (London: Zed Books, 2007).

poudarjal vizijo in boj. A idejni optimizem, ki ga vsebuje ta slogan, moramo vseeno opredeliti. Brez vizije in boja za njeno uresničenje je prihodnost lahko le ena – barbarska alternativa. »Socializem *mora* biti prihodnost – zgradimo ga zdaj.«

II. januar 2010

PONOVNO IZUMLJANJE SOCIALIZMA

Kaj je dobra družba? Kaj si želimo – za nas, za naše družine, za tiste, ki jih imamo radi? Kaj so značilnosti dobre družbe, družbe, v kateri bi si želeli živeti, družbe, do katere mislimo, da ima vsak pravico?

Zame je dobra družba tista, ki omogoča polni razvoj človekovih potencialov. To je ključno izhodišče – tako so mislili tudi Marx in drugi socialisti 19. stoletja. Saint-Simon je takšno družbo videl kot družbo, ki bi svojim članom nudila »največjo možno priložnost za razvoj njihovih sposobnosti«. Podobno je bil tudi cilj Louisa Blanca zagotoviti, da ima vsakdo »moč razvijati in izvajati svoje sposobnosti, saj je le tako lahko svoboden«. Friedrich Engels je poudarjal, da je cilj komunistov »organizirati družbo na tak način, da lahko vsak njen član povsem svobodno razvija in uporablja vse svoje sposobnosti, ne da bi s tem kršil osnovna pravila te družbe«.¹ Človekov razvoj je bil gotovo tudi v središču Marxovih zamisli; Marx si je zamišljal družbo, kjer lahko vsak posameznik razvija svoj polni potencial – se pravi, »absolutno izoblikovanje njegovih ustvarjalnih zasnov«, »popolni razvoj človekovega gospodarstva

1 Lebowitz, *Build it Now*, 53–60.

nad silami njegove lastne narave«, »razvoj vseh človekovih moči kot takih«.²

Na primeru bolivarske venezuelske ustave lahko jasno vidimo, da je ta vizija dobre družbe danes še vedno živa. Tema človekovega razvoja je rdeča nit te ustave – od eksplicitnega pripoznanja, da mora biti cilj človeške družbe »zagotavljati vsesplošni človekov razvoj« v 299. členu, prek deklaracije, da »ima vsakdo pravico do svobodnega razvoja svoje osebnosti« v 20. členu, do 102. člena, ki se osredotoča na »razvoj kreativnih potencialov vsakega človeškega bitja in polno izražanje njegove ali njene osebnosti v demokratični družbi«.

A to še ni vse. Ta ustava se ukvarja tudi z vprašanjem, *kako* ljudje razvijajo svoje zmožnosti in sposobnosti – se pravi, *kako* pride do vsesplošnega človekovega razvoja. V 62. členu razglaša, da je udeležba ljudi v »oblikovanju, izvajanju in nadzoru nad javnimi zadevami edini način za doseganje vključenosti, ki omogoča popolni razvoj tako posameznikov kot kolektivov«. *Edini* način. Enaka vizija demokratične, vključevalne in aktivne družbe je prisotna tudi na ekonomskem področju, zaradi česar 70. člen še posebej poudarja »samoupravljanje, soupravljanje, zadrage vseh vrst«, 102. člen – »razvoj vseh kreativnih potencialov vsakega človeškega bitja« – pa temelji na »aktivnem, zavestnem in skupnem sodelovanju«.³

Temi polnega človekovega razvoja in nujnih pogojev takšnega razvoja v bolivarski ustavi se nanašata na določeno teorijo. Glede prve teme gre za teorijo, ki poudarja razliko med tem, kar je, in tem, kar bi *moralo* biti. Ta teorija vsebuje spoznanje, da se polni razvoj naših kreativnih potencialov ne dogaja, a je *mogoč*. Z drugimi besedami, trenutno stanje človeških zmožnosti *ne*

2 Marx, *Kritika politične ekonomije* 1857/58, 334.

3 Za reference na bolivarsko ustavo gl. Lebowitz, *Build it Now*, 72, 89–90.

uporablja vseh možnosti in to, kar vidimo zdaj, je le delček tega, kar bi lahko bili. Gre za spoznanje, da človekov razvoj ni fiksni in da ne poznamo njegovih mej. To je seveda politična izjava, saj predpostavlja, da obstaja alternativa.

Podobno je glede druge teme, bolivarska ustava vsebuje znano teorijo – Marxov koncept »revolucionarne prakse«, saj vztraja, da sta udeleženosť in sodelovanje nujna za človekov razvoj. »Sovpadanje spreminjanja okoliščin in človeške dejavnosti spreminjanja samih sebe« je rdeča nit, ki se vleče skozi vsa Marxova dela. Marx je vedel, da človekov razvoj ne pade z neba in ni rezultat daril od zgoraj. Nasprotno, ljudje svoje razmere spreminjajo skozi svojo dejavnost. Kot bomo videli, Marxovo razumevanje hkratnega spreminjanja okoliščin in samih sebe pomeni, da smo mi sami produkti vseh svojih dejavnosti – produkti svojih bojov (ali svoje neudeležbe v bojih), produkti vseh družbenih razmerij, v katerih produciramo in stopamo v stik z drugimi ljudmi.

Ti načeli – osredotočenost na človekov razvoj ter na prakso in aktivnost kot »edini način« – predstavljata *ključno povezavo*, ki jo moramo razumeti. Ko jo razumemo, ugotovimo, da *brez prakse polni razvoj človeških zmožnosti ni mogoč*. Brez dejavnosti, ki spreminja ljudi, ni mogoče proizvesti ljudi, ki spadajo v dobro družbo. Ta ključna povezava med človekovim razvojem in prakso ima pomembne implikacije, saj nam omogoča odkriti poti, ki namesto v dobro družbo vodijo v slepe ulice.

Dobra družba je družba, v kateri ljudem ni vseeno za druge ljudi in razumejo, da »razvoj človeških sposobnosti na eni strani [ne more] temeljiti na njihovem zadrževanju na drugi.«⁴ Temelji

4 Karl Marx, *Kritika politične ekonomije 1861–1863*, v METI 10.1/1 (Ljubljana: Marksistični center, 1989), 148.

na konceptu človeške družine, kjer so naša medsebojna razmerja (kot govori 75. člen bolivarske ustave) osnovana na podlagi »enakosti pravic in odgovornosti, solidarnosti, sodelovanja, medsebojnega razumevanja in vzajemnega spoštovanja«. Dobra družba ni zbirka vase zagledanih posameznikov (in skupin), temveč družba, kjer upoštevamo »obveznosti, ki jih, skladno s solidarnostjo, družbeno odgovornostjo in humanitarno pomočjo, nosijo privatni posamezniki glede na svoje zmožnosti« (135. člen). Zelo preprosto rečeno, dobra družba, kot je definirana v *Komunističnem manifestu*, je družba, v kateri je »svoboden razvoj slehernega pogoj za svobodni razvoj vseh«.⁵

SPREVRŽENA DRUŽBA

Glede na zgoraj navedene kriterije ne more nihče iskreno reči, da je kapitalizem dobra družba. Kapitalizem gotovo ni usmerjen k solidarnosti, družbeni odgovornosti ali skrbi za druge; ni mu do ustvarjanja pogojev za aktivno subjektivacijo na delovnih mestih in v družbi – edinega načina, na katerega ljudje lahko dosežejo »svoj popolni, tako individualni kot kolektivni razvoj«. Nasprotno, kapitalizmu sploh ni do človekovega razvoja.

Logika kapitala vzpostavlja družbo, v kateri so vse človeške vrednote podrejene iskanju profitov. Kako naj bi se tudi ljudje svobodno razvijali, ko pa morajo prodajati svojo zmožnost produciranja kapitalistom, za katere so le sredstva za ustvarjanje profitov. Delavci niso le izkoriščani, temveč so tudi poškodovani (Marx je temu rekel »pohabljeni«), tako v procesu *produciranja* presežne vrednosti kot tudi z nenehnim ustvarjanjem novih

5 Karl Marx in Friedrich Engels, *Manifest komunistične stranke*, v Karl Marx in Friedrich Engels, *Izbrana dela v petih zvezkih* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971), 2:613.

potreb, da bi se ta presežna vrednost lahko *realizirala*. Kapital ne gradi kohezivne, povezane družbe, temveč družbo trga na kose. Delavce ločuje in jih ščuva drugega proti drugemu kot konkurente, da bi s tem zmanjšal možnosti za upor proti svoji nadvladi in zreduciral delavski standard na minimum. Prav zato, ker so človeška bitja in narava le sredstva za njegov cilj, kapital uničuje tisto, kar je Marx imenoval osnovna vira bogastva – človeška bitja in naravo.

Sprevržen značaj kapitalizma se najbolj jasno pokaže v času ekonomskih kriz. Takrat lahko vidimo, da širjenje in omejevanje produkcije določa profitna stopnja, »ne pa razmerje produkcije do družbenih potreb, do potreb družbeno razvitih ljudi«. Ko kapitalisti ne morejo služiti denarja, zaustavijo produkcijo in pri tem ne upoštevajo človeških potreb.⁶ Rezultat je kombinacija nezaposlenih delavcev, neuporabljenih produkcijskih zmogljivosti in virov ter ljudi, katerih potrebe niso zadovoljene. Zakaj je tako? Preprosto zato, ker ravnati drugače ne bi bilo dovolj dobičkonosno za tiste, ki so lastniki produkcijskih sredstev. Mar res potrebujemo dodatne dokaze za iracionalnost kapitalizma? V resnici je ta sistem tako zelo sprevržen, da se moramo vprašati, *kako to, da sploh deluje in se ohranja?*

KAPITALIZEM KOT ORGANSKI SISTEM

Kaj temu sistemu omogoča, da se obnavlja? Katere so njegove strukturne zahteve, pogoji njegovega obstoja? Da bi razumeli reprodukcijo kapitalizma, ga moramo obravnavati kot totalen, povezan proces – kot »družbeno telo, v katerem koeksistirajo vsa razmerja hkrati in se opirajo drugo na drugo«. V kapitalizmu, kot je pojasnil Marx, »vsako ekonomsko razmerje predpostavlja

6 Karl Marx, *Kapital*, 3. knj. (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973), 291.

drugo v meščansko-ekonomski formi, in če je tako vse, kar je postavljeno, hkrati predpostavka, tedaj velja to za vsak organski sistem«. ⁷

Izhodišče za razumevanje kapitalizma kot organskega sistema je, da ga vidimo kot razmerje med kapitalisti, ki so lastniki produkcijskih sredstev in ki jih motivira želja po profitih (presežni vrednosti), in delavci, ki so ločeni od produkcijskih sredstev in ki tako nimajo druge možnosti za preživetje, kot da prodajajo svojo zmožnost za delo (delovno silo). To je logična premisa kapitalizma in pokazati moramo, da je ta predpostavka (kapitalisti posedujejo produkcijska sredstva, delavci morajo prodajati svojo delovno silo) hkrati tudi rezultat.

Ko kapital kupi delovno silo, mu to hkrati daje pravico, da nadzoruje in usmerja delavce v delovnem procesu ter lastninske pravice do produktov dela. Te pravice uporablja za izkoriščanje delavcev, kar pomeni, da jih sili, da opravljajo presežno delo. Znotraj kapitalističnih produkcijskih razmerij torej poteka produkcija blag, ki vsebujejo presežno vrednost. A to, kar kapital hoče, niso ta oplojena blaga, temveč realizacija presežne vrednosti v obliki denarja, za kar je treba blaga prodati.

Uspešna prodaja teh blag (se pravi, realizacija presežne vrednosti) kapitalu omogoča oskrbo produkcijskih sredstev, ki se v procesu produkcije obrabijo, ponovno najetje mezdnih delavcev, ohranjanje določene ravni lastne potrošnje in akumulacijo kapitala za potrebe širitve. Tako se kapital hkrati reproducira in raste. A zmožnost kapitala, da deluje kot kapital, zahteva reprodukcijo delavcev kot mezdnih delavcev (delavcev, ki se vsakič znova pojavijo na trgu delovne sile, saj morajo, da bi preživel, prodajati svojo delovno silo); ta pogoj je »stalni pogoj

7 Karl Marx, *Beda filozofije*, v Karl Marx in Friedrich Engels, *Izbrana dela v petih zvezkih* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971), 2:479; Marx, *Kritika politične ekonomije* 1857/58, 169.

za reprodukcijo kapitala«. ⁸ Nujnost ponovne prodaje delovne sile se reproducira, ko delavci mezde porabijo za svoje vsakdanje potrebe oziroma v vsakdanji potrošnji. Zato se morajo vsakič znova vračati na trg delovne sile.

Načini produkcije, razdelitve in potrošnje, značilni za kapitalizem, se vsi medsebojno podpirajo, kar omogoča reprodukcijo kapitalizma kot organskega sistema. Produkcija znotraj kapitalističnih razmerij reproducira kapitalistična razmerja razdelitve; kapitalizem, skratka, ni le sistem produkcije, temveč tudi reprodukcije:

Kapitalistični produkcijski proces, če ga obravnavamo v povezanosti ali kot reprodukcijski proces, torej ne producira le blaga, ne le presežne vrednosti, producira in reproducira samo kapitalsko razmerje, na eni strani kapitalista, na drugi pa mezdnega delavca. ⁹

Seveda stvari niso povsem samodejne. Če reprodukcija kapitala zahteva reprodukcijo delavcev kot mezdnih delavcev (z drugimi besedami, zahteva, da morajo nujno nadaljevati prodajo svoje delovne sile), se moramo vprašati, kaj *zagotavlja*, da je tako. Medtem ko kapital vselej potiska mezde navzdol, delavci potiskajo v nasprotni smeri. Kaj torej zagotavlja, da si delavci ne bodo izborili mezd, ki bi bile dovolj visoke, da bi jim omogočile, da se iztrgajo potrebi, da prodajajo svojo zmožnost za delo, da bi lahko preživeli?

En način, na katerega kapital ohranja dovolj nizke mezde, je ločevanje in razdruževanje delavcev, s čimer zagotavlja, da si medsebojno konkurirajo, namesto da bi se združili proti kapitalu. Tega pa ne omogoča le postavljanje določenih skupin delavcev

8 Karl Marx, *Kapital*, 1. knj. (Ljubljana, Sophia, 2013), 476.

9 Prav tam, 481.

proti drugim (Marx je denimo pisal o tem, kako je kapital izkoriščal sovražnost med angleškimi in irskimi delavci), temveč tudi nenehna reprodukcija rezervne armade nezaposlenih, ki je posledica nadomeščanja delavcev s stroji. Tako konkurenca med delavci kot delitev delavskega razreda na zaposlene in nezaposlene tiščita mezde navzdol. To je, kot je pripomnil Marx, »velika lepota kapitalistične produkcije«: ne samo, da »nenehno reproducira mezdnega delavca kot mezdnega delavca, temveč tudi stalno producira relativno presežno prebivalstvo mezdnih delavcev v razmerju do akumulacije kapitala«.

Rezultat tega je, da se mezde »ohranjajo v mejah, ki ustrezajo kapitalistični eksploataciji, in nazadnje je zagotovljena delavčeva tako nepogrešljiva socialna odvisnost od kapitalista«.¹⁰ Če k temu dodamo še dejstvo, da delavske potrošniške potrebe rastejo zaradi kombinacije odtujenosti (osiromašenja, »popolne spraznitve«), značilne za kapitalistično produkcijo, in nenehnega ustvarjanja novih potreb, s katerim poskuša kapital prodati blaga, zlahka vidimo, zakaj so delavci prisiljeni v neskončno vračanje na trg delovne sile.¹¹

To, s čimer imamo opravka, je *začarani krog kapitalizma*. Začne se z (a) ljudmi, ki so ločeni od produkcijskih sredstev, a imajo potrebe, ki jih morajo zadovoljiti. Ti ljudje morajo zato (b) oditi na trg delovne sile, kjer prodajajo svojo delovno silo – zaradi česar konkurirajo z vsemi drugimi ljudmi v tej situaciji. Nato (c) vstopijo v kapitalistično produkcijo, v proces, ki producira osiromašene delavce, ki imajo tako potrebe kot potrošniška sredstva. A ko (d) porabijo produkte, ki so jih kupili za svoje mezde, spet ostanejo brez vsega in se morajo spet javiti kapitalu; ponovno morajo delati za cilje kapitala. To je začarani krog in

¹⁰ Marx, *Kapital*, I. knj., 627.

¹¹ Gl. drugo poglavje, v katerem se ukvarjam z odtujenostjo kapitalistične produkcije.

njegove stopnje so odvisne druga od druge – ne da se spremeniti nobene, če ne spremenimo vseh.

Kot bomo videli v prvem poglavju, ni le zmožnost kapitala, da nadomešča delavce s stroji, tista, ki zagotavlja »neizogibno« družbeno odvisnost delavcev od kapitalistov. Marx je trdil, da lahko kapital obvladuje produkcijo in družbo zato, ker delavci mislijo, da je kapital *nujno potreben*. Kapital dejansko producira delavski razred, ki ustreza *njegovim potrebam*:

V napredovanju kapitalistične produkcije se razvije delavski razred, ki zahteve tega produkcijskega načina zaradi vzgoje, tradicije, navajenosti priznava za samoumevne naravne zakone. Organizacija izoblikovanega kapitalističnega produkcijskega procesa zlomi vsak odpor.¹²

Skratka, v dokončanem meščanskem sistemu »vsako ekonomsko razmerje predpostavlja drugo v meščansko-ekonomski formi«.

Vse dokler delavci ne spoznajo, da je kapital rezultat eksploatacije, bodo odvisni od njega – ne glede na to, koliko se borijo okrog partikularnih vprašanj, na primer vprašanja »pravičnosti« (denimo, »pravičnih« mezd). Ravno zato je Marx napisal *Kapital*. Prav zaradi inherentne težnje kapitala, da producira delavski razred, ki vidi njegove zahteve kot »samoumevne naravne zakone«, je bil Marxov namen pojasniti značaj kapitala delavcem in jim pomagati razumeti nujnost preseganja kapitalizma.¹³

A le razumeti, da je kapitalizem sprevržena družba, ki škodi ljudem, ter da je kapital rezultat eksploatacije, ni dovolj. Če ljudje mislijo, da ni alternative, se bodo borili za to, da jim bo čim boljše znotraj kapitalizma, ne bodo pa zapravljali svojega časa in energije s poskusi doseči nemogoče. Zaradi tega je vizija alternative nujna.

¹² Marx, *Kapital*, I. knj., 603.

¹³ Lebowitz, *Beyond Capital*, 177.

POŠAST SOCIALIZMA 21. STOLETJA

Marx je imel vizijo alternative – družbo združenih producentov, »svobodne individualnosti, utemeljene na univerzalnem razvoju individuov in na podreditvi njihove skupnostne, družbene produktivnosti kot njihovega družbenega premoženja«. ¹⁴ Zanj je socializem pomenil družbo, ki odstrani vse ovire polnemu razvoju človeških bitij; družbo, ki jo usmerja »delavska potreba po samorazvoju sama«. Možnost takšne »dobre družbe« je bila perspektiva, s katere je kritiziral kapitalizem; in hkrati *premise* njegove knjige *Kapital*. ¹⁵

A prevladujoče videnje socializma v 20. stoletju je bolj kot polni razvoj človekovega potenciala poudarjalo razvoj produkcijskih sil, razvoj, ki naj bi nekoč (in nekako) ustvaril družbo, ki bi odpravila nezadovoljene potrebe, značilne za kapitalizem – družbo, za katero bi bilo značilno obilje, ki bi vsem omogočilo potrošnjo, skladno z njihovimi potrebami. Pri tem se je pomemben del socialistične vizije – postavljanje človeških bitij v središče – izgubil.

Na žalost je bila osrednji del podobe »socializmov« in »komunizmov« 20. stoletja država, ki je stala nad družbo in si jo podrejala; država, ki usmerja in zatira delovne ljudi, je bridka ironija, še posebej če upoštevamo Marxov prezir do »vseusmerjajoče birokracije« in »državnih parazitov, dobro plačanih priliznjencev in nameščencev«, značilnih za Francijo 19. stoletja, državo, ki je dušila »življenje civilne družbe kot udav«. ¹⁶

¹⁴ Marx, *Kritika politične ekonomije* 1857/58, 77.

¹⁵ Lebowitz, *Beyond Capital*, 203, 209.

¹⁶ Karl Marx, »First Outline of the Civil War in France«, v Karl Marx in Friedrich Engels, *On the Paris Commune* (Moskva: Progress Publishers, 1971), 149–50, 154; Lebowitz, *Beyond Capital*, 193–95.

»*Ponovno moramo izumiti socializem*« – to je bila izjava iz zaključnega govora, s katero je Hugo Chávez januarja 2005 navdušil aktiviste na Svetovnem socialnem forumu v Porto Alegreju v Braziliji. Poudaril je, da »to ne bo socializem, ki smo ga videli v Sovjetski zvezi, temveč se bo pojavil šele, ko razvijemo nove sisteme, ki bodo temeljili na sodelovanju in ne na konkurenci«. Zatrdil je še, da moramo, če želimo ukiniti revščino večine prebivalstva sveta, preseči kapitalizem. »Toda ne moremo se zateči k državnemu socializmu, ki bi bil enako sprevržen kot Sovjetska zveza. Ponovno si moramo prisvojiti socializem kot tezo, projekt in pot, a nov, humanistični tip socializma, tak, ki postavlja ljudi in ne stroje ali državo nad vse.«¹⁷

Skratka, ne razvoj produkcijskih sil ne državno krmiljenje ne sme definirati nove socialistične družbe; človeška bitja morajo biti v njenem središču. *To je pošast, ki preganja kapitalizem – pošast socializma 21. stoletja*. V njenem jedru je »ključna povezava« med človekovim razvojem in prakso – premisa, da lahko razvoj človeških zmožnosti poteka le skozi prakso, kar izraža našo potrebo po možnosti samorazvoja skozi demokratično, aktivno in sodelovalno dejavnost na vseh ravneh naših življenj. Skozi revolucionarno prakso v naših skupnostih, na naših delovnih mestih in v vseh drugih družbenih institucijah se produciramo kot nekaj drugega kot osiromašena in poškodovana človeška bitja, ki jih producira kapitalizem.

Proces, skozi katerega so se obrisi te pošasti pojavili v Venezueli, je znan. Kot smo videli, bolivarska ustava iz leta 1999 vsebuje elemente, ki kažejo v smeri dobre družbe. Hkrati pa ta ustava očitno podpira ohranitev kapitalizma – »dobrega kapitalizma«, tretje poti, ki si jo je Chávez takrat želel.¹⁸ Njegovo upanje

¹⁷ Lebowitz, *Build it Now*, 109.

¹⁸ Prav tam, 90–92.

v možnost kapitalistične poti se je končalo ob neuspešnem poskusu državnega udara leta 2002 in s kapitalistično blokado naftnega in drugih gospodarskih sektorjev pozimi 2002/2003 – s čimer se je pokazalo, da venezuelskih kapitalistov in njihovih imperialističnih podpornikov »dobri kapitalizem« *ne zanima*.

Zaradi takšnega razvoja dogodkov se je bolivarski proces odločno zasukal v levo. Toda še vedno se ni odkrito govorilo o socializmu. Namesto tega je bila kot alternativa kapitalizmu ponujena »socialna ekonomija«. Tako je v svoji televizijski oddaji Alo Presidente 14. septembra 2003 Chávez oznanil, da je »logika kapitala sprevržena logika«. Trdil je, da kapital nezaposlenim ne daje dela, da mu je vseeno za revščino delavcev in lakoto njihovih otrok. Ne zanimajo ga poškodbe pri delu ne kvaliteta prehrane in stanovanj delavcev, ne zanima ga, ali imajo otroci šole, bolni zdravniško oskrbo ali starejši pokojnine. »Ne. Logike kapitala ne zanima nič od tega. Je hudičevska, sprevržena.«

Chávez je poudaril, da v nasprotju s tem »socialna ekonomija osredotoča svojo logiko na človeška bitja, na delo in s tem na delavce in njihove družine, na človeška bitja sama«. Ta socialna ekonomija prav tako ni usmerjena k ekonomski dobiti, k menjalni vrednosti, temveč k uporabni vrednosti. Njen namen je »ustvarjanje novih mož in žena ter nove družbe«.¹⁹ Dejansko je leta 2003 Chávez že govoril o socializmu, a še ni uporabljal te besede.

Chávezova najava »ponovnega izumljanja socializma« na začetku leta 2005 je bila šele začetek. Tega leta se je poglobil v »sijajno knjigo Istvána Mészárosa« *Onkraj kapitala* in njegove ideje so začele dobivati konkretnjšo obliko. Od tisoč strani te knjige je Chávezovo usmeritev bolj k uporabni kot k menjalni vrednosti spodbudila Mészároseva interpretacija kritike blagovne menjave

19 Prav tam, 100. Transkripcije oddaje Alo presidente so dostopne na spletu.

v novi družbi iz Marxovih *Očrtov*.²⁰ Navdušen nad Marxovim argumentom, da skupnostna ekonomija ne zahteva menjave stvari, temveč *dejavnosti* – tistih, ki jih določajo skupnostne potrebe in cilji –, je Chávez poleti 2005 pozval k vzpostavljanju »novega, skupnostnega sistema produkcije in potrošnje«.²¹ To bi predstavljalo način grajenja solidarnosti, sodelovanja, usklajenosti, vzajemnosti, pravičnosti, enakosti in trajnosti – ki so vse nasprotne logiki kapitala.²²

Po ponovni izvolitvi leta 2006 se je Chávezovo razumevanje socialistične alternative še poglobilo. V začetku leta 2007 je predstavil koncept »osnovnega socialističnega trikotnika« – kombinacije družbene lastnine, družbene produkcije in zadovoljevanja družbenih potreb.²³ Oglejmo si logiko te specifične kombinacije: (a) družbeno lastništvo produkcijskih sredstev je ključno, saj je to edini način, kako zagotoviti, da je naša skupnostna, družbena produktivnost usmerjena v svobodni razvoj vseh; (b) družbena produkcija, ki jo organizirajo delavci sami, gradi nova razmerja sodelovanja med delavci ter je pogoj polnega razvoja njih samih; in (c) produkcija za skupnostne potrebe in cilje je nujen sestavni del solidarne družbe, družbe, ki priznava, da je svobodni razvoj slehernega pogoj za svobodni razvoj vseh. Vsi ti vidiki so povezani in odvisni drug od drugega ter predstavljajo tri stranice »osnovnega socialističnega trikotnika«.²⁴

Tudi ta Chávezov teoretski korak lahko pripišemo branju Mészárosovega *Onkraj kapitala*. Sklicujoč se na Marxa, Mészáros trdi, da moramo kapitalizem nujno razumeti kot organski sistem,

20 István Mészáros, *Beyond Capital: Towards a Theory of Transition* (New York: Monthly Review Press, 1994), 750–51, 757–60.

21 Lebowitz, *Build it Now*, 108–109.

22 Alo presidente, 229.

23 Alo presidente, 264, 263.

24 Michael Lebowitz, »New Wings for Socialism«, *Monthly Review*, april 2007.

posebno kombinacijo produkcije, razdelitve in potrošnje, v kateri vsi elementi obstajajo hkrati in se medsebojno podpirajo. Po njegovem so socialistični eksperimenti v 20. stoletju spodleteli prav zato, ker jim ni uspelo preseči »začaranega kroga kapitalskega razmerja«, te kombinacije krogotokov, ki so »vsi prepleteni ter se medsebojno krepijo«, kar je zato le še okrepilo »sprevrženo dialektiko neozdravljivo iracionalnega kapitalističnega sistema«. Skratka, pomanjkanje uspeha (ali volje) v preseganju vseh delov »totalnosti obstoječih reprodukcijskih razmerij« je pomenilo nezmožnost iti »onstran kapitala«.²⁵

Zato je Mészáros poudarjal potrebo po spremembi vseh delov kapitalističnega organskega sistema. Socialistična alternativa zahteva »radikalno rekonstitucijo dialektike produkcije, razdelitve in potrošnje, ki naj izvira iz dejanskega družbenega nadzora nad produkcijskimi sredstvi«.²⁶ Tu se torej pojavi koncept, ki je na koncu privedel do »osnovnega socialističnega trikotnika«: družbena lastnina, družbena produkcija, družbene potrebe.

Glavna tema te knjige je obetavna perspektiva, ki jo odpira koncept socialističnega trikotnika. *Socialistična alternativa: resnični človekov razvoj* je razdeljena na dva dela. Prvi del, »Socialistični trikotnik«, vsebuje poglavja o bogastvu ljudi, produkciji ljudi in solidarni družbi. Drugi del, »Grajenje socialističnega trikotnika« pa vsebuje poglavja o konceptu socialističnega prehoda in o konkretnih ukrepih, potrebnih za ustvarjanje dobre družbe. Razlog za takšno razdelitev in zaporedje je naslednji.

Četudi se je pošast socializma 21. stoletja ne le pojavila (z veliko več materialne substance kot tista pošast, ki sta jo sredi 19. stoletja opisovala Marx in Engels), temveč tudi zgrabila misli množic v Venezueli in drugod, se še ni uresničila. Socializem 21.

²⁵ Mészáros, *Beyond Capital*, 823.

²⁶ Prav tam, 833–34, 845.

stoletja moramo šele zgraditi – kar je še posebno pomembno glede na to, da hodi naokoli tudi druga pošast, pošast barbarstva. Razumeti moramo, da bo proces grajenja socializma različen:

Vsaka družba ima svoje posebne značilnosti – svojo posebno zgodovino, tradicije (kar vključuje tudi religiozne in staroselske tradicije), svoje mitologije, svoje junake, ki so se borili za boljši svet, ter tudi posebne zmožnosti, ki so jih ljudje razvili v procesu boja. Glede na to, da govorimo o procesu človekovega razvoja, nam je jasno, da lahko napredujemo le tako, da si izberemo svojo lastno pot, pot, ki jo ljudje prepoznajo za svojo, in ne z bledim oponašanjem poti drugih.

Če upoštevamo še različne ravni ekonomskega razvoja, različna razmerja politične moči (tako znotraj kot med posameznimi državami) ter različnost zgodovinskih subjektov, ki bodo začeli stopati po tej poti, postane jasno, da »bi bili pedantni bedaki, če bi vztrajali pri tem, da obstaja le en način, kako začeti družbeno revolucijo«.²⁷

A *vemo*, kam hočemo iti. Star pregovor pravi, da če ne veš, kam greš, te bo vsaka pot peljala tja. Ta pregovor je napačen. Če ne veš, kam greš, te *nobena* pot ne bo peljala tja.

27 Prav tam, 67–68.